

УДК 343.131

О. О. ДВОЙНІКОВ,*ад'юнкт**Харківського національного університету внутрішніх справ;***Г. І. ГЛОБЕНКО,***кандидат юридичних наук, доцент,**заступник начальника кафедри кримінального процесу**факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ВИПАДКУ ВІДСУТНОСТІ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

З урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства України розглянуто теоретичні та практичні проблеми, що виникають під час закриття слідчим, прокурором кримінального провадження у випадку встановлення відсутності складу кримінального правопорушення. Звернено увагу на недосконалість чинного Кримінального процесуального кодексу України у межах дослідженої проблеми, запропоновано доповнити ст. 3 чинного КПК України терміном «кримінальне правопорушення». Визначено перелік випадків, у яких практичним працівникам органів досудового розслідування прокурору слід приймати рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Ключові слова: закриття кримінального провадження; склад кримінального правопорушення; малозначність діяння; обставини, що виключають злочинність діяння.

Кримінальний процесуальний кодекс України [1] є значним здобутком на шляху реформування кримінального процесуального права як однієї з основних галузей правової системи нашої держави на шляху до гуманізації кримінального процесу та пріоритетного напрямку щодо захисту прав і свобод особи. Важливим питанням, яке суттєво впливає на захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства, був і залишається на сьогодні правовий інститут закриття кримінального провадження.

Чинним кримінальним процесуальним законодавством України передбачено ряд підстав щодо закриття кримінального провадження. До їх переліку входять реабілітуючі підстави, які передбачені п. 1–4 ч. 1 ст. 284 КПК України. Застосування таких підстав означає, що особа фактично не вчиняла кримінального правопорушення, тобто діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Однією з них є підстава, передбачена п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, а саме закриття кримінального провадження у разі встановлення відсутності в діянні особи складу кримінального правопорушення.

Після набрання чинності новим КПК України прийняття рішення про закриття кримінального провадження стало одним із найпоширеніших процесуальних рішень під час досудового розслідування. Так, у слідчих ОВС протягом

2014 року знаходилось у провадженні понад 1 млн 400 тис. кримінальних проваджень. Із них закрито за вказаний період майже 750 тис. проваджень, а направлено до суду з обвинувальним актом більше 180 тисяч. Найпоширенішою підставою закриття кримінального провадження за 2014 рік стала досліджена нами підстава. Так, на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України закрито майже 630 тис. кримінальних проваджень.

Тому проблемні питання, пов'язані із закриттям кримінального провадження, постійно перебувають в полі зору науковців та практиків. До них звертались у своїх працях багато відомих дослідників, у тому числі і такі вітчизняні вчені, як С. М. Благодир, А. Я. Дубинський, В. В. Литвинов, М. М. Михеєнко, П. П. Михайленко, Г. В. Рось та інші. Однак дослідження норм, що стосуються підстави закриття кримінального провадження, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, після прийняття чинного КПК України не проводилося.

Метою цієї статті є дослідження окремих проблемних питань, пов'язаних із закриттям кримінального провадження у разі встановлення відсутності складу кримінального правопорушення та процесуального оформлення такого рішення.

Досліджену підставу закриття кримінального провадження, на думку А. Я. Дубинського, слід застосовувати у випадку, коли встановлено,

що подія, з приводу якої розпочато досудове розслідування, дійсно мала місце, була результатом діяння (дії або бездіяльності) певної особи, але таке діяння не є кримінальним правопорушенням [2, с. 51].

В контексті цього дослідження слід звернути увагу на проблему відсутності у чинному КПК України поняття, яке б розкривало зміст терміна «кримінальне правопорушення». Визначення цієї дефініції у теорії кримінального процесу серед науковців носить дискусійний характер.

Так, у своєму дослідженні А. С. Політова зазначає, що у чинному КПК України поняття «кримінальне правопорушення» використовується як родове щодо понять «злочин» та «кримінальний проступок» [3]. У ч. 1 ст. 11 КК України визначено поняття злочину як передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Аналізуючи положення п. 7 ч. 1 ст. 3 КПК України, можна зробити висновок, що поняття кримінального проступку має бути визначено в законі України про кримінальні проступки. Однак до теперішнього часу цей закон не прийнятий. У теорії кримінального процесу існує декілька визначень кримінального проступку. Так, на думку І. І. Сафійника, під кримінальними проступками вважаються правопорушення невеликої тяжкості, що не становить серйозної загрози для суспільства. Більш удале визначення кримінального проступку запропоновано В. І. Фаринником. Він пропонує розглядати кримінальний проступок як передбачене відповідним законом діяння (дія або бездіяльність), що не містить великої суспільної небезпеки, вчинене осудною особою, яка досягла на момент учинення проступку шістнадцятирічного віку, та за яке не передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Автор відносить до кримінальних проступків окремі діяння, які за КК України належать до злочинів невеликої тяжкості, і, відповідно до політики гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність, можуть бути визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки, окрім них також передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю, та окремі діяння, передбачені Митним кодексом України [4, с. 533].

На нашу думку, виявлену у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України прогалину після прийняття вищезгаданого закону про кримінальні проступки доцільно

усунути внесенням відповідних змін до ст. 3 КПК України. Вважаємо, що положення цієї статті слід доповнити терміном «кримінальне правопорушення», під яким слід вважати передбачене законодавством України про кримінальну відповідальність винне діяння (дію чи бездіяльність), яке має ступінь суспільної небезпеки, характерний для злочину або кримінального проступку, та вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Проблемні питання закриття кримінального провадження у випадку встановлення відсутності у діянні складу кримінального правопорушення не отримали свого однозначного вирішення.

У практичній діяльності органів досудового розслідування мають місце випадки прийняття слідчими ОВС рішень про закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України в тих випадках, коли потерпілий або його представник відмовляються від обвинувачення до того, як особі, яка могла вчинити таке кримінальне правопорушення, було повідомлено про підозру. Таке порушення норм чинного законодавства допускається слідчими та їх процесуальними керівниками свідомо. Так, мали місце випадки відмови потерпілого або його представника від обвинувачення за вказаних обставин. У цьому разі слідчий самостійно, порушуючи положення ч. 1, 3 ст. 284 КПК України, приймав процесуальне рішення на підставі п. 2 та 7 ч. 1 ст. 284 КПК України. А процесуальний керівник не скасовував такі рішення у зв'язку з незаконністю та необґрунтованістю, оскільки таким чином навантаження на останнього знижувалось. Однак таке «розвантаження» процесуального керівника досудовим розслідуванням недопустиме. На нашу думку, слідчому слід надати процесуальне повноваження прийняти рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України у випадках, коли жодній особі з цього провадження не повідомлялось про підозру. Це дозволить приймати об'єктивні процесуальні рішення за такими кримінальними провадженнями, тому що саме слідчий встановлює обставини кримінального провадження, безпосередньо сприймає всі докази, зазвичай першим дізнається про зазначену відмову потерпілого від підтримання обвинуваченого. У випадку самостійного прийняття рішення слідчим відбувається процесуальна економія часу і державних коштів, які слідчий на сьогодні витрачає на підготовку матеріалів кримінального провадження, направлення їх

процесуальному керівникові, а останній, у свою чергу, вивчає надані матеріали, зазвичай хоча б в усній формі отримує від потерпілого або його представника підтвердження про відмову від обвинувачення і лише після цього виносить постанову про закриття кримінального провадження. У практичній діяльності органів досудового розслідування на таку складну процедуру може бути витрачено від одного-двох днів до одного тижня або навіть довше. Тому до абз. 2 ч. 3 ст. 284 КПК України слід внести зміни та викласти їх у такий редакції: «Слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 7 частини першої цієї статті, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялось про підозру».

Крім цього, слід звернути увагу ще на одне питання, що стосується теми нашого дослідження. Так, на думку В. В. Литвинова, використання законодавцем у назві підстави закриття кримінального провадження, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, теоретичного поняття «склад кримінального правопорушення» є дискусійним питанням. Таке визначення досліджуваної підстави може призвести до прийняття слідчим, прокурором неправильних процесуальних рішень, оскільки вони можуть по-різному тлумачити для себе зазначене поняття. Для вирішення цієї проблеми науковець висунув пропозицію викласти назву досліджуваної підстави у такий редакції: «у разі встановлення діяння, яке не передбачене кримінальним законом як кримінальне правопорушення» [5, с. 75]. Вважаємо, що цю позицію слід підтримати.

У контексті цієї дискусії слід зазначити, що на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України кримінальні провадження повинні закриватись у випадках і за умов, передбачених положеннями Кримінального кодексу України [6], зокрема у разі встановлення малозначності вчиненого особою діяння. Так, у положенні ч. 2 ст. 11 КК України зазначено, що не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки. Так, на практиці поширеними є випадки надходження до правоохоронних органів повідомлення про вчинення кримінального правопорушення – крадіжки, відповідальність за яку передбачена положеннями ст. 185 КК України. Для початку досудового розслідування слідчому достатньо інформації, наданої потерпілим, про те, що невстановлена особа вчинила таємне викрадення його майна. Під час проведення досудового розслідування час-

то висновком товарознавчої експертизи встановлюється вартість викраденого майна, яка є нижчою, ніж розмір майнової шкоди, яку має заподіяти правопорушник для того, щоб існувала підстава притягнення його до кримінальної відповідальності. Тому у такому випадку слідчому, прокуророві слід приймати рішення про закриття кримінального провадження саме на підставі встановлення відсутності складу кримінального правопорушення. Така наукова позиція пояснюється тим, що наявність суспільно небезпечного наслідку, а саме заподіяння потерпілому матеріальної шкоди у розмірі, визначеному чинним законодавством, є обов'язковою ознакою такого елемента складу кримінального правопорушення, як об'єктивна сторона. У процесуальному рішенні про закриття кримінального провадження у випадку встановлення відсутності складу кримінального правопорушення на підставі малозначності діяння слідчий, прокурор повинні обов'язково посилатись як на ч. 2 ст. 11 КК України, так і на п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України.

У науковій літературі висловлено думку, що за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається у разі встановлення таких обставин, що виключають злочинність діяння, передбачених розділом VIII КК України. Чинний КПК України не містить норми, яка б передбачала застосування зазначених підстав. Тому слідчий, прокурор після встановлення обставин, що виключають злочинність діяння, приймають рішення про закриття кримінального провадження у порядку, передбаченому п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Вчені наголошують на тому, що у такому випадку необхідно посилатися на п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України та на конкретну статтю КК України, яка передбачає відповідну обставину, що виключає злочинність діяння [2, с. 58; 7, с. 171]. Ми підтримуємо таку точку зору та вважаємо, що в подальшому її слід удосконалити з метою усунення проблеми, яка не виключає можливості притягнення особи до інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, цивільної тощо) у разі закриття кримінального провадження за наявності обставин, що виключають злочинність діяння.

У своїх дослідженнях із цих питань І. А. Лібус, Г. М. Резнік вказують, що форми, в яких виражається досліджена підстава, вирізняються великою різноманітністю і за своїм соціальним змістом можуть бути поділені на дві великі групи. Першу складають дії, що і підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК України, але вчинені в стані необхідної

оборони або крайньої необхідності. Відмінною рисою таких діянь є те, що вони не тільки не є суспільно небезпечними, а більш того, суспільно корисні і тому не можуть тягнути стосовно осіб, які їх вчинили, ані кримінальних, ані жодних інших заходів впливу. Другу групу складають діяння, внаслідок яких приймається рішення про закриття кримінального провадження за відсутністю складу кримінального правопорушення: 1) вчинене особою діяння в силу малозначності не досягає того ступеня суспільної небезпеки, яка необхідна для визнання його злочином або кримінальним проступком; 2) особа добровільно відмовилась від доведення кримінального правопорушення до кінця, а вчинене діяння не містить складу іншого правопорушення; 3) у діянні відсутні ті чи інші елементи об'єкта і об'єктивної сторони кримінального правопорушення; 4) особа не має ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення; 5) в діянні відсутні такі ознаки повторності або систематичності, які дозволяють класифікувати вчинені діяння як кримінальні правопорушення. Ці обставини характеризуються тим, що вони є соціально осуджуваними діями і тягнуть адміністративну або дисциплінарну відповідальність чи застосування заходів суспільного впливу [8, с. 9].

Слід зазначити, що підстава закриття кримінального провадження у зв'язку зі встановленням обставин, що виключають злочинність діяння, в деяких КПК зарубіжних держав передбачена окремо. Зокрема, у КПК Киргизької Республіки (п. 3 ч. 1 ст. 28) передбачена така підстава: «у зв'язку з правомірністю за кримінальним законом діяння, яке заподіяло шкоду» [9]. КПК Республіки Вірменія також передбачає подібну підставу (п. 3 ч. 1 ст. 35), яка визначається так: «діяння, що спричинило шкоду, за кримінальним законом вважається правомірним» [10]. Модельним кримінально-процесуальним кодексом для держав – учасниць СНД (ст. 36) окремою підставою закриття кримінального провадження передбачаються: «за правомірністю діяння, що спричинило шкоду, в силу кримінального закону» [11]. У вітчизня-

ній науці кримінального процесу запропоновано додати до підстав закриття кримінального провадження ще одну підставу у такому формулюванні: «у разі вчинення діяння за обставин, що виключають його злочинність» [5, с. 81]. Вважаємо, що в КПК України має бути закріплена окрема підстава закриття кримінального провадження, яка б усувала зазначену проблему, однак яку сформулювати таким чином: «у випадку встановлення обставин, що в силу закону України про кримінальну відповідальність визнають діяння правомірним». Таке формулювання не використовує термін «злочинність діяння» і тим самим не виключає можливості визнання законом про кримінальну відповідальність правомірним вчинення дій, які можуть містити ознаки кримінального проступку.

В рамках дослідженої проблеми В. В. Литвинов також пропонує закрити кримінальне провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України у випадках заздалегідь не обіцяного приховування кримінального правопорушення членами сім'ї чи близькими родичами особи, яка вчинила таке правопорушення (ч. 2 ст. 396 КК України), наявності імунітету свідка щодо дачі показань відносно себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів (ч. 2 ст. 385 КК України, ст. 69 КПК України), а також у тих випадках, коли особа добровільно відмовляється від учинення кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 17, ч. 1, 2 ст. 31 КК України) [5, с. 78], що ми підтримуємо.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що в законодавстві України існує деяка неузгодженість між кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством, яка може створювати перешкоди повному, об'єктивному та неупередженому розслідуванню кримінальних проваджень, попередженню вчинення особами кримінальних правопорушень і навіть стати причиною прийняття слідчим, прокурором помилкових процесуальних рішень під час проведення досудового розслідування. В той же час вищезазначені проблемні питання потребують подальшого наукового дослідження або наукового вивчення.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования : учеб. пособие / А. Я. Дубинский ; МВД СССР, КВШ МВД СССР. – Киев, – 1975. – 132 с.
3. Політова А. С. Питання кваліфікації кримінальних проступків у проекті закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» [Електронний ресурс] / А. С. Політова. – Режим доступу: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130903.html>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 768 с.

5. Литвинов В. В. Закриття кримінальної справи на стадії досудового розслідування : монографія / В. В. Литвинов ; за наук. ред. В. М. Федченка. – Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 196 с.
6. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2011 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Лобойко Л. М. Підстави до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи / Л. М. Лобойко // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2002. – № 3 (9). – С. 164–177.
8. Либус И. Основания оправдания в уголовном процессе / И. Либус, Г. Резник // Советская юстиция. – 1974. – № 12. – С. 9–11.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики : закон Кыргызской Республики от 30 июня 1999 г. № 63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения : принят 01.07.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus#37>.
11. Модельный Уголовно-процессуальный Кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств : принят 17.02.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/ipa.pdf>.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

ДВОЙНИКОВ А. А., ГЛОБЕНКО Г. И. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СЛУЧАЕ ОТСУТСТВИЯ СОСТАВА УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

С учётом действующего уголовного процессуального законодательства Украины рассмотрены теоретические и практические проблемы, возникающие при прекращении следователем, прокурором уголовного производства в случае установления отсутствия состава уголовного правонарушения. Обращено внимание на несовершенство действующего Уголовного процессуального кодекса Украины в рамках исследованной проблемы, предложено дополнить ст. 3 действующего УПК Украины термином «уголовное правонарушение». Определён перечень случаев, в которых практическим работникам органов предварительного расследования, прокурору следует принимать решение о прекращении уголовного производства на основании п. 2 ч. 1 ст. 284 УПК Украины.

Ключевые слова: прекращение уголовного производства; состав уголовного правонарушения; малозначительность деяния; обстоятельства, исключающие преступность деяния.

DVOINIKOV O. O., HLOBENKO H. I. SOME ASPECTS OF CLOSING THE CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASE OF THE ABSENCE OF CRIMINAL OFFENCE'S CORPUS DELICTI

Considering the current criminal procedural legislation of Ukraine the theoretical and practical problems that arise during the closing of criminal proceedings by an investigator, prosecutor in cases of the absence of criminal offence's corpus delicti are studied. Special attention is paid to the imperfection of the current Criminal Procedural Code within the studied problem, where there is no definition of «criminal offence» in its provisions. In order to eliminate this gap the author offered to amend the Art. 3 of the current Criminal Procedural Code of Ukraine with the term «criminal offence», which should be considered as guilty act (action or omission) according to the current law of Ukraine on criminal liability, which has a level of public danger typical for a crime or criminal offense and committed by a subject of criminal offence. It is suggested to determine criminal offence's corpus delicti as a set of elements: object, objective side, subject, subjective side. Provisions of the Criminal Code of Ukraine and Criminal Procedural Code of Ukraine in this field are analyzed. Therefore, it is stated that practitioners of pre-trial investigation agencies should take the decision to close the criminal proceedings under the clause 2 section 1 of the Art. 284 of the Criminal Procedural Code of Ukraine in case of the absence of one or more elements of criminal offence's corpus delicti in the action of a person; in case of establishing insignificance of committed act; in case of establishing circumstances precluding criminal nature specified in the Part VIII of the Criminal Code of Ukraine; in case of voluntary refusal of a person to stop criminal offence, when committed action does not contain another offence's corpus delicti; in the case of the absence of the features of criminal offence's special subject; in case of the absence in the action the features of repetition or systematic character, by which it is classified as a criminal offence. It is offered to amend the section 1 of the Art. 284 of the Criminal Procedural Code of Ukraine with the basis for closing criminal proceedings «in case of establishing circumstances that under the law of Ukraine on criminal liability admit the actions as legitimate ones».

Keywords: closure of criminal proceedings, criminal offence's corpus delicti, insignificance of the act, circumstances precluding criminal nature.